

ԱԿԱՆՋՕՂԵՐՆ ՈՒ ՍԱՏԱՆԻՆԵՐՈՂ ԱՆՏԻԿ ՇԻՐԱԿԻ ԹԱՂՍԱՆ ԾԻՍԱԿԱՐԳՈՒՄ

Շիրակի անտիկ եռշարձանների ուսումնասիրությունը սկսվել է 70-ական թվականներին Շիրակավանի պեղումներով: Այստեղ ընակավայրին զուգահեռ պեղվել են նաև 3-4-րդ դարերով թվագրվող դամբարաններ¹: Ավելի ուշ՝ 1987թ. պեղումներ են կատարվել Կարմրաքարի դամբարանադաշտում, ապա շարունակվել 1992թ.²: 1989թ. պեղումներ են կատարվել Առափիի և Վարդրադի դամբարանադաշտերում: Առափիի՝ 2-4-րդ դարերով թվագրվող դամբարանադաշտում պեղվել է սալարկղային և եիմնաեռոջային 18, Վարդրադում՝ սալարկղային, քարարկղային և եիմնաեռոջային 19 թաղում: Այս դամբարանադաշտը նույնպես թվագրվում է 2-4-րդ դարերով³: Շիրակի անտիկ դամբարանադաշտերից առավել ամբաջական պեղվել է Բենիամինի դամբարանադաշտը: 1989-1995թ.թ. այստեղ պեղվել է սալարկղային, եիմնաեռոջային և կարասային 218 թաղում⁴:

Սույն եռդվածի եամար օգագործվել են Կարմրաքարի, Առափիի, Վարդրադի, Բենիամինի դամբարանադաշտերի մեր կողմից պեղված նյութերը, ինչպես նաև Շիրակի երկրագիտական թանգարանում պահվող պատահական գտածոները /Արարասկ, Վարդրադ, Անուշավան /:

Շիրակի անտիկ դամբարանադաշտերից հայտնաբերված նյութերը թաղման ձևերի և ծիսակարգի համատեքստում տալիս են ոչ միայն դրանց փոփոխություններն ու զարգացումը, այլև փաստում նյութական մշակույթի զարգացման յուրահատկությունները: Կան նյութեր, որոնք ըստ ժամանակաշրջանների, տեսակրանու և այլ փոփոխությունների, թույլ են տալիս ոչ միայն եստակ թվագրել թաղումները, այլև կատարել որոշակի եզրահանգումներ:

Ուսումնասիրության առանցքը Բենիամինի մ.թ.ա. 1-մ.թ.5-րդ դարերի դամբարանադաշտի նյութն է՝ ելնելով այն եանգամանքից, որ Շիրակում առավել ամբոջական պեղված անտիկ դամբարանադաշտն է, և նյութերի եիմնական մասն էլ հատնարերվել է այս եռշարձանից:

Դամբարաններից հայտնաբերված ուղեկցող նյութերի մեջ առանձին խումբ են կազմում զարդերը, ե դրանց մեջ ծիսական յուրահատուկ բովանդակությամբ՝ *ականջողներ*

1. Փ. Եր-Մարտիրոսով, *Раскопки античного Ширакавана. АО, 1980г. Москва, 1981г. стр.427*, Փ. Եր-Մարտիրոսով, Գ. Կարահայան, *Раскопки поселения и некрополя античного Ширакавана. ՀՀ ԳԱԱ ԸՀՀԿ Գիտական աշխատություններ. I, Գյումրի, 1998թ. էջ 17-30*:
2. Լ. Եզանյան, *Կարմրաքարի դամբարանադաշտի 1987թ. պեղումները. ԸՊՄԺ հանրապետական 1-ին գիտաժողովի զեկուցումների թեզիսներ, Գյումրի, 1994թ. էջ 36-38*, Հ. Հակոբյան, *Կարմրաքարի դամբարանադաշտի 1992թ. պեղումները. Հայաստանի հանրապետությունում 1991-1992թ.թ. դաշտային ենագիտական աշխատանքների արդյունքներին նվիրված գիտական նստաշրջանի զեկուցումների թեզիսներ, Երևան, 1994թ., էջ 41-43*:
3. Հ. Բախարյան, Լ. Եզանյան, *Հնագիտական եետախուզություն Շիրակում. ՀՀ 1989-1990թ.թ. դաշտային ենագիտական աշխատանքների արդյունքներին նվիրված գիտական նստաշրջանի զեկուցումների թեզիսներ, Երևան, 1991թ. էջ 84*:
4. Լ. Եզանյան, *Բենիամինի անտիկ դամբարանադաշտի պեղումները. ՀՀ 1991-1992թ.թ. դաշտային ենագիտական աշխատանքների արդյունքներին նվիրված գիտական նստաշրջանի զեկուցումների թեզիսներ, Երևան, 1994թ. էջ 30-32*, նույնի՝ *Դապտանակերտի անտիկ դամբարանադաշտի եիմնաեռոջային թաղումները. ԸՊՄԺ հանրապետական 2-րդ գիտաժողովի զեկուցումների թեզիսներ, Գյումրի, 1996թ., էջ 20-21*, նույնի՝ *Բենիամինի անտիկ դամբարանադաշտի 1993-1995թ.թ. պեղումները, ՀՀ 1993-1995թ.թ. ենագիտական եետազոտությունների արդյունքներին նվիրված 10-րդ գիտական նստաշրջանի զեկուցումների թեզիսներ, Երևան, 1996թ., էջ 22-23*, նույնի՝ *Կրակը Դապտանակերտի անտիկ դամբարանադաշտի թաղման ծիսակարգում. Հին Հայաստանի մշակույթը 11-րդ գիտական նստաշրջանի զեկուցումների եիմնադրություններ, Երևան, 1998թ. էջ 22-23*, նույնի՝ *Շունը և ձին անտիկ Բենիամինի թաղման ծիսակարգում. ՀՀ ԳԱԱ ԸՀՀԿ Գիտական աշխատություններ, I, Գյումրի, 1998թ., էջ 43-56*:

ու մատանիները:

Ականջօղերը ամենատարածված զարդերն են Շիրակում: Գաածոները կարելի է թաժանել երեք խմբի. օղակաձև կամ ձվաձև, մանիկաձև և կախիկավոր ականջօղեր:

Առաջին խմբի մեջ մտնում են տափակ, ինչպես նաև կտրվածքում եռանկյունաձև կամ շրջանաձև, բաց ծայրերով ականջօղերը: Մրանք ամենաշաա հանդիսյող ձևերն են, գտնվել են ինչպես շրջանաձև, այնպես էլ՝ ձվաձևի աստրերակները: Նման ականջօղեր եայտնաթերվել են Բենիամինի թիվ 47 սալարկղային / տախտ. 1, նկ. 3 / և թիվ 28 կարատսլին թաղումներից / ախտ. 1, նկ. 5 /: Բենիամինի թիվ 44 սալարկղային թաղումից գտնված նմանաիսյ ականջօղն, ի տարրերություն նախորդ երկուսի, կտրվածքում շրջանաձև է / տախտ. 1, նկ. 2 /: Նույն դամբարանադաշտի թիվ 127 սալարկղային թաղումից գտնված ականջօղը / տախտ. 1, նկ. 6 / նախորդի կրկնութունն է, միայն ավելի փոքր է: Այս շարքի վերջին ականջօղը տախակ րրոնդարարից թավականին մեծ օղակ է, / աթամ. 2, 5 ամ /, ունի յրար եակված եզրեր / տախտ. 1, նկ. 1 /, գտնվել է Բենիամինի թիվ 92 սալարկղային թաղումից: Առաիիում նմանաիսյ ականջօղ, թավականին փոքր չափերի, գտնվել է թիվ 10 ապարկղային թաղումից / տախտ. 3 նկ. 7 /: Նման մի ականջօղ էլ գանվել է Բենիամինի թիվ 6 սալարկղային թաղումից / ախտ. 1, նկ. 4 /: Բենիամինի թիվ 183 կարատսլին թաղումից գտնված ակտնջօղը նույնպես այս խմբին է պատկանում, սակայն ի տարրերություն նախորդների, պատրասաված է 2,5մմ եաստությամբ ոսկեգօծ, պարույրագարդ րրոնգալարից / ախտ. 2, նկ. 9 /: Ականջօղը փոքր է / աթամ. 1, 5 ամ /, րրոնգալարը՝ հասա, որի պատճառով էլ այն քիչ տանձաձև է: Այս օրինակում, ի տարրերություն նախորդ րոլոր ականջօղերի, րրոնգալարի ծայրերը չեն մշակվել, և պահպանվել է նախնական եաստությունը: Ականջօղը եմարալոր չէ ականջին կրել: Ենթադրվում է, որ այն եատուկ պատրաստվել է թաղման համար:

Օղակի պարզ լուծումով ականջօղերը լայն տարածում ունեին ելլենիսաական ժամանակաշրջանում: Դա եաստատվում է ենագիտական թագմաթիվ գուգանեոներով, դրամագիտական նյութերով, ինչպես նաև գրավոր աթյուրներով:

Հայաստանի եամաժամանակյա այլ եուշարձաններից նմանաիսյ, սակայն արձաթյա ականջօղեր են գտնվել Դվինից,⁵ Արաաշատից,⁶ Գատնից,⁷ և թվագրվում են 1-2-րդ դարերով: Պարգագույն օղակի լուծմամբ ականջօղեր հայանի են Օշականից⁸: Գտնվել են նաև Արգիշաիիիիիից և ըսա Հ. Մարաիրոսյանի, դուենց եամար նախասաիսյ են ծառայել ուրարտական ականջօղերը⁹: Իսկ Արտաշատից գանված ականջօղերը, Ժ. Խաշատրյանի կարծիքով, հնարավոր է, որ Միրիայից և Միջագեոքից են տարածվել¹⁰: Ականջօղերի այս տեսակը լայն աարածում ունի Կովկասում: Հայանի են Մինգեչաուրից,¹¹ Հաթավային Օսեթիայից,¹² Հյուսիսային Կովկասից¹³: Խերսոնեսում այս ականջօղերը գտնվել են աջ ականջի մոա, որը և Ն. Պյատիչևային եանգեցրել է այն կարծիքին, թե ծեսը պայմանավորված է ականջօղի ձևով¹⁴:

Ականջօղի այս ձևը եայտնի է նաև ելլենիսաական դրամների պասկերագրությունից: Հայոց Արաավագո 2-րդ թագափորի դրամի վրա եստակ երևում է արքայի ականջը

5. Գ. Քոչարյան, Դվինը անաիկ դարաշրջանում, Երևան, 1991թ., տախտ. 25/ 9, 12:

6. Ժ. Խաշատրյան, Արաաշատ 2, Երևան, 1981թ., նկ. 82:

7. Ж. Хачатрян, Гарни V, Ереван, 1976г., рис. 48.

8. С. Есаян, А. Калантарян. Ошакан, Ереван, 1988г., стр. 65.

9. А. Мартиросян, Аргистихинли, Ереван, 1974г. стр. 54, рис. 16/ г.

10. Ժ. Խաշատրյան, Արաաշատ 2, Երևան, 1981թ., էջ 82:

11. С. Казиев, Археологические раскопки в Мингечауре. МКА I, 1949г., стр. 46,

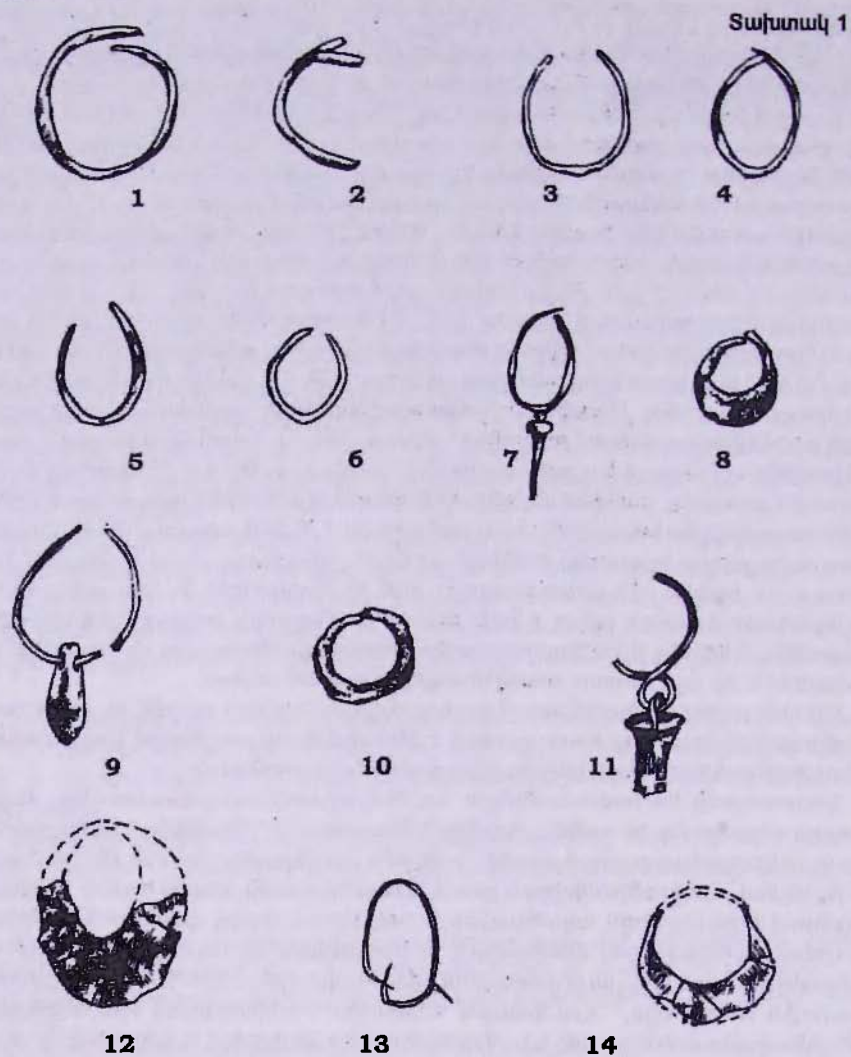
Г. Асламов, Т. Голубкина, III. Садыхзаде, Каталог золотых и серебряных предметов из археологических раскопок Азербайджана, Баку, 1966г., стр. 18.

12. В. Техов, Очерки древней истории и археологии Юго Осетии, Тбилиси, 1971г., стр. 230, рис. 84/ 2.

13. Д. Шелов, Некрополь Танаиса, МИА 98, Москва, 1961г., стр. 54, 76-77.

В. Саханеев. Раскопки на Северном Кавказе в 1911-1912г.г. ИАК. 56, 1914г., стр. 132.

14. Н. Пяттешева, Ювелирные изделия Херсонеса (конец IV в. до н.э. IV в. н.э.), Москва, 1956г., стр. 46.

Նկ. 1 դամբ. 92

Նկ. 2 դամբ. 44

Նկ. 3 դամբ. 47

Նկ. 4 դամբ. 6

Նկ. 5 դամբ. 28

Նկ. 6 դամբ. 127

Նկ. 7 դամբ. 66

Նկ. 8 դամբ. 121

Նկ. 9 դամբ. 67

Նկ. 10 դամբ. 92

Նկ. 11 դամբ. 50

Նկ. 12 դամբ. 40

Նկ. 13 դամբ. 213

Նկ. 14 դամբ. 209

զարդարող օղբ¹⁵: Տիգրան Մեծի դրամների վրա այն չի դիտվում, քանի որ արքայի դեմքը ծածկված է մինչև ուսերն եսանող ականջակաղնեղով¹⁶:

Ականջօղի այս ձևը՝ բուրբակ օղակ, եսլերենում ունի իր անվանումը՝ գինդ, «որ նշանակում է բուրբաձև, ոլորակ, օղակի պես կլոր»¹⁷: Ինչպես վկայում են Սովսես

ՄԱՆՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

15.Խ. Մուշեղյան, Հայաստանի դրամական գանձերը, 1, Երևան, 1973թ., էջ 30:

16.Խ. Մուշեղյան, նույն տեղում:

17.Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, 1, Երևան, 1971թ., էջ 557:

Խորենացին և Եղիշեն , ականջողի այս անսակը մտնում էր թագավորի կողմից եսաուկ պատվի արժանացած նախարարներին տրվող սրատվական հագուսաների և արդուզարդի մեջ: Խորենացու վկայությամբ Արաաշես I թագավորը Մուրացյան նախարարին շնորհած պատիվների ենտ սուլիս է նաև, «երկու ականջներին գինդեր»¹⁸: «Երկու ականջներին»-ը շեշտելը ենթադրում է, թե կար նաև մեկ ականջին կրելու սովորույթ, և ականջող կրելու ձևը սրայնանավորված է սոցիալական կարգասլիծակով: Մեկ այլ վկայություն գույգ ականջողներ կրելու մասին գանում ենք Եղիշեի մոտ: Վասակի պատվական եագուստը նկարագրելիս Եղիշեն ավերացնում է. «գինդեր կախեց ականջներին»¹⁹: Վերը շարադրվածից ենտևում է, որ ականջողի այս անսակը ոչ միայն ուներ իը անվանումը, այլև , կախված եսսարակական դիրքից, նաև կրելու ձևը:

Հայաոտանի եամաժամանակյա բոլոր եուշարձաններում ականջողները, անկախ ձևից, գտնվել են գույգով՝ աջ և ձախ ականջներին, իսկ Շիրակի անտիկ դամբարանադաշաներում նույնպես անկախ ձևից, ականջողերը կրել են միայն աջ ականջին: Ինչպես կտեսնենք ականջողների մյուս ձևերի քննության ժամանակ, բացառություն են կազմում երկու դեպք. մեկը Վարդաբազում, մյուսը՝ Մարաասկում, երբ դամբարանում ականջողերը գտնվել են և՛ աջ, և՛ ձախ ականջներին:

Առաջին խմբին ենք դասել նաև երկթեք կաղվածքով ականջողները: Մրանք նույն սեղմված օղակի ձևն ունեն, միայն բրոնզալուսը կամ արծաթալուսը կտրվածքում երկթեք է: Բրոնզալարք ականջողի կախովի մասում երկու կողմից ակոսվել է՝ գարդարելով այն, և եսակապես արծաթյա օրինակում առավել ցայտուն է յուսեի և ստվերի խաղը: Նման մի ականջող գտնվել է Բենիամինի թիվ 52 / աախա. 1, նկ. 10 / , մեկ ուրիշը՝ Վարդաբայի թիվ 11 սաղարկալիս թաղումներից: Վերջինս պաթաստված է արծաթից /տախա. 3, նկ. 8/:

Երկրորդ խմբին ենք դասել մանիկաձև ականջողները: Մրանք պատրաստված են բրոնզի բաթակ թիթեղից, քիչ ձվածիր են, իրենց ուրվագծով պարզ օղակից վերաճում են ձվածիրի: Այս ականջողները նույնպես իրոք են, բավականին նուրբ, բացի Բենիամինի թիվ 40 կարասալիս թաղումից գտնվածից, որը բավականին մեծ է, կոպիտ և պաթաստված է երկաթից / աախա. 1 նկ. 12/ : Բենիամինի թիվ 121 եիմնաեոդալիս թաղումից գտնված ականջողն ունի 1,5 սմ արամագծով արաաթին շրջան, իսկ ներքինը՝ 1,3 սմ է /աախա. 1, նկ. 8 / : Նույն դամբարանադաշաի թիվ 209 սաղարկալիս թաղումից ևս գտնվել է մանիկաձև մի ականջող, որը նույնպես բրոնզյա բաղակ թիթեղից է, սակայն սովելի մեծ է /աախա. 1, նկ. 14 / : Բերված բոլոր ականջողերը պատրաստվել են թիթեղի վրա եսրձան մի կեաով երկու շրջաններ կարելով: Վերջին ականջողն իր ձևով աղերսվում է Ոխիանից գտնված մ.թ.ա. 1-ին դարով թվագրվող մանիկաձև ականջողին²⁰:

Անտիկ ժամանակաշրջանում լայն աարածում սաացած մանիկաձև ականջողերը եմարավոր է, որ կաուվելին յուսնի պաշաամուսքի եեա: Հայանի է, որ դեռևս եին Հոմում ևրելսաներին կախարդանքից պաշապանելու եամար վզերից կախում էին մանիկաձև եմալիներ և պաեպանակներ²¹: Լուսնի կախարդական ամալից պաշապանվելու եամար Հայաստանում նորեն կոչվող մանկական եիվանդությունը թուժելու նպասակով երելսաների վզից կախում էին մանիկաձև կարվածքով արծաթյա դրամ²²: Այս եիվանդությունն, բստ եավասալիքի, առաջանում էր յուսնի նորելու ժամանակ, որաեղից էլ եավանարար ծագում է նաև անուսը: Իսկ անպայման արծաթյա դրամից էր կտրվում, թերևս այն պաածաոով, որ արծաթը յուսնի եովանավորության տակ էր գանվում²³:

Ականջողների վերջին խմբին ենք դասել անշարժ կամ շարժական ցողունով կախիկավոր ականջողները: Այսպիսի մի ականջող գտնվել է Բենիամինի թիվ 67 դամբարանից / աախա. 1, նկ. 9 / : Բարակ բրոնզալարքից ականջողի ձվածիրի վրա

18. Սովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Գ II, ԽԸ :

19. Եղիշե, Վարդանի և Հայոց պատմության մասին, Գ VI:

20. Eganian L, Artscnic. Tresors de l Artscnic ancienne. Paris, 1996, p. 229. f.228.

21. E.Гольцман, Дурной глаз и сексуальность, Москва, 1998г., стр. 80.

22. ԴՄԸ, իմ գրադումներից, Աշոցք:

23. E.Гольцман, նշվ. աշխ. էջ.81.

ագուցված է կաթնագույն ապակուց երկկոնիկ կախիկը: Բենիամինի այս ականջօղի հետ աղերսներ ունեն Սարատակից գտնված ականջօղերը / աախա.3, նկ.1,նկ.3 /, որոնք Յսմ տրամագծով, ծայրերը պարույրազարդ օղակներ են: Օղակի վրա անցկացված է ոսկրե ձվածիր կախիկը, որն ի տարբերություն Բենիամինի ականջօղի, ոչ թե անմիջապես օղակին է հագցված, այլ և օղակը, և կախիկը, ունենալով տարրեր հառտության մետաղալարերից կախիկներ, ագուցվել են իրար մեջ: Ականջօղի օղակը արծաթից է, պարույրազարդը արված է համաչափ և խնամքով: Կախիկները ասրրեր չափեր ունեն: Ամրացման ձևն ու կախիկների անհամաչափությունը թույլ են ապիս ենթադրել, որ դրանք նսփապես այլ կախիկներ են ունեցել, հետագայում ձևափոխվել են նոր կախիկները անփույթ ոլորկով ականջօղի վրա: Սրանք իրենց զուգահեռն ունեն Անուշավանում: Այստեղ շինարարական աշխատանքների ժամանակ ռացված սալարկղային քաղումից գտնված ականջօղը նույն ձևի կրկնությունն է /տախա.3, նկ.2 /: Միակ տարբերությունը չափի մեջ է. վերջինս ավելի փոքր է՝ տրամ. 2սմ, կախիկը ոսկորից է, հար և նման նախորդին, սակայն ինչպես և Բենիամինի կախիկը, ուղղակի անցկացված է օղակին²⁴: Նման ականջօղեր հայտնի են Արտաշասից²⁵: Այն քիչ փոքր է Բենիամինի ականջօղից, սակայն օղակի և կախիկի նույն լուծումն ունի: Նմանասփայ ականջօղեր հայտնի են նաև Գառնիից / թիվ 109 դամբ. / և թվագրվում են մ.թ. 1-ին դարով²⁶: Սարատակից և Անուշավանից գտնված այսօրինակ ականջօղերը ևս կարող են թվագրվել 1-2-րդ դարերով:

Բենիամինի թիվ 50 դամբարանից գտնված ականջօղը բրոնզից օղակ է, որը մեկ եսվելյալ պորուժով դարձել է ևս մեկ օրսկ, որից էլ կախվել է կախիկը /աախա.1, նկ.11/: Կախիկը 1,1սմ երկարությամբ գլան է՝ 0,5սմ արսմագծով, որի մի ծայրը գանգակաձև լայնանում է՝ սաանալով 0,7սմ տրամագիծ: Չանգակաձև մասի մեջ անցկացված է պետող փոքր օղակը, որով էլ կախվում է մեծ օղակից: Ոլորումով արված փոքրիկ օղակն ապահովում է օղակի և կախիկի համաչափությունն ու կախիկի շարժունությունը:

Ականջօղերի վերջին խմբին ենք դասել նաև անշարժ ելունով ականջօղերը: Բենիամինի թիվ 66 դամբարանից գտնված ականջօղը բարակ բրոնզալարից ձվածիր է /աախա.1, նկ.7/, որի մի ծայրին ամրացված է սրածայր անշարժ ելունը: Վերջինիս վրա ամենայն եավանակամտթյամբ ագուցված է եղել վերադիր զարդամաս, որը սակայն չի պահպանվել: Ինչպես ցույց են ապիս Առափիից և Վարդրադից գտնված նմանօրինակ ականջօղերը, ելունի վրա շարված են մանր ուլունքներ, իսկ ծայրին ագուցված է գունդ: Օղակին անշարժ ամրացված ուղղանկյալ բրոնզալարը ծառայել է որպես առանցք: Առափիի թիվ 9 դամբարանից գտնված ականջօղի վրա ապակյա և բրոնզյա գնդաձև ուլունքները շարված են մեկըմեջ, ընդ որում չափերը համաչափորեն աճում են. /արամ. 5սմ, 7սմ, 9սմ, 11սմ /: Վերջինը բրոնզյա թիթեղով պատված փայլալ միջուկով գնդի չափն է /տախա.3, նկ.6 /: Նույնանման ականջօղեր գտնվել են Վարդրադի թիվ 10 դամբարանից /աախա.3, նկ.4,նկ.5/: Արանք կրկնում են Առափիի ականջօղի ձևը, միայն չափի աննշան տարբերությամբ և գտնվել են աջ ու ձախ ականջների մոտ: Այս ականջօղերը թվագրվում են մ.թ. 1-2 դարերով: Սրանց ավելի վաղ օրինակը հայտնի է Միդոն քաղաքի դրամի պահպանարանությունից: Մ.թ.ա. 39թ թվագրվող տեսարարախմայի վրա աջ կիսադեմով աղամարդու ականջին երևում է ուղղանկյալ ցողունի վրա շարված գնդիկներով ականջօղը²⁷: Նմանասփայ ականջօղերի վառ օրինակը հայտնի է Տոսպի թագավոր Միերդաաի մեաադադսամի պահպանարանությունից, որտեղ ձախ նայալ կիսադեմով աղամարդու ականջին երեսն է ցողունին ոաջորդաբար շարված երեք գնդիկներից կազմված ականջօղը: Դրանք թվագրվում է 1-2-րդ դարերով²⁸: Նման ականջօղ հայտնի է

24. Նյութերը պահվում են Շիրակի երկրագիտական թանգարանում:

25. Բ.Խաչատրյան, Արաշաս 2, Երևան, 1981թ., էջ 80, նկ. 19/10,11:

26. Ж. Хачатрян, *Նշվ. աշխ.*, էջ 102:

27. Խ.Մալեդյան, Հայաստանի դրամական գանձերը, I, Երևան, 1973թ., էջ 14:

28. Э.Хуршудян, Монета Митридата царя Тоспы, ՀՀ ԳԱԱ, Արևելագիտության ինստիտուտ, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, XVII, Երևան, 1998թ., էջ 167-174:

Էլաոից և թվագրվում է 3-րդ դարով²⁹:

Ինչպես անսանք, Շիրակի ամառիկ դամբարանադաշտերից գտնված ականջօղերը ընդհանուր առմամբ և ընդհանուր առմամբ և ունեն մի առանձնահատկություն. գտնվել են այն ականջի մոտ /րացառությամբ նշված երկու դեպքի/: Երևույթը ընդհանուր է Շիրակին և Հայաստանի համաժամանակյա մյուս եռաշարձաններում չի ետևորվում:

Շիրակի ամառիկ դամբարանադաշտերից հայտնաբերված զարդերի երկրորդ խումբը, որ մեզ հետաքրքրում է, մատանիներն են: Գտնվել են ոսկյա, ոսկեգօծ բրոնզից, բրոնզից, սարլիոնից, ինչպես նաև երկաթից մատանիներ: Չևոլ, պատրաստման տեխնիկայով, նյութով ասարքեր են:

Կաթնաքարի թիվ 12 դամբարանից, որը սալարկվի մեջ դրված, փոքր, փայլալից դազաղով բաղու է, գտնվել է ոսկյա մատանի /առաջ. 3 նկ. 9/: Դամբարանը թալանված է: Մատանին գտնվել է դազաղից դուրս՝ սողարկի հարավ-արևելյան անկյունում և անհայտ է նաև, թե ետևորյալի որ ձևով է եղել: Չկան նաև մարդարանական տվյալներ: Ելնելով դամբարանի շարժերից /երկ. 110 սմ, լայն. 35 սմ, փայլալից դազաղի երկ. 107 սմ, լայն. 30 սմ/, այստեղ կարող էր թաղվել 8-10 տարեկան երեխա: Մատանու սրակն ու օղակը միաձուլվել են, օղակը՝ քիչ սեղմված: Պսակի ձվածիքի եզրին, կնիքի պատկերի գլխի կողմում 3 մմ տրամագծով վերստի գնդիկ է դրված: Բնի մեջ ազդեցված է կարմրամարմնազույն կորնալիմից ձվածիք փորագիր քարը / ձվածիքի երկ. 15 մմ, լայն. 11 մմ /: Կնիքն ազդեցվելուց ետև ձվածիքի կողմերը սեղմվել են քարին: Ակնհայտ է, որ մատանին մախապես այլ կնիք է ունեցել: Մատանու ձվածիքը խորակու եզրագիծ ունի, որը ոչ միայն մաշված է, այլև վերաձևավորման ժամանակ աղավաղվել է. պսակի եզրերը կարատվել են, և քանի որ այս կնիքը մեծ է նախորդից, պսակի եզրերը ոչ միայն անհամաչափ են, այլև բոլոր կողմերում մասամբ փակում են փորագիր պատկերը: Կնիքի վրա, ձվածիքի երկարությամբ, պատկերված է ողջ եասակով կանգնած կին: Կնիքը կեցվածքը եպարա է, դեմքով դեպի ձախ, կիսադեմը ետուակ ընդգծված է. ուղիղ քիթ, մեծ աչքեր, սեղմված կամալին շուրթեր, կզակի կոթուկ անցում, կոթ ալաեր, երկաթ վիզ: Գլխին ռարձը, կլազնդաձև, զազաթի մատում քիչ վեր ձգված, զազաթից ծոծրակն ըջնող և ճակատային մասում լայն ելուսաներով սաղավարտ ունի: Մտքերի զանգուրները սաղավարաի ասկից իջել են ճակատին: Կնիքը կանգնած է այն ուղիղ քիչ առաջ դրած դիրքով: Կրում է եթևար, մինչև գետին եասնող ծալքավոր քիտոն, որն ընդգծում է ռարակիրան, նրազեղ ու սլազեկ մարմինը: Ծալքավոր քիտոնի մինչև ուսերն եասնող վզի ուղիղ ռացվածքը երկզված է լայնակի, հարթ ժապավենով: Նույնպիսի մի ժապավեն անցում է կրծքի ասկով, երեքը՝ կոնքի վրայով: Վեթջիններս ձախ կողմում աստիճանաթար սաեել են ցած՝ ընդգծելով կոնքի կլորությունը: Կնիքը այն ձևով ետևորյալ իջել է իրանի երկարությամբ, ձախը՝ մինչև աթմունկը եպված է իրանին՝ առաջ պարզած դասակով պաեելով երկար քիսաերով հուսկը: Թիկունքի այն կողմում թևերն են ու առատության եղջյուրը :

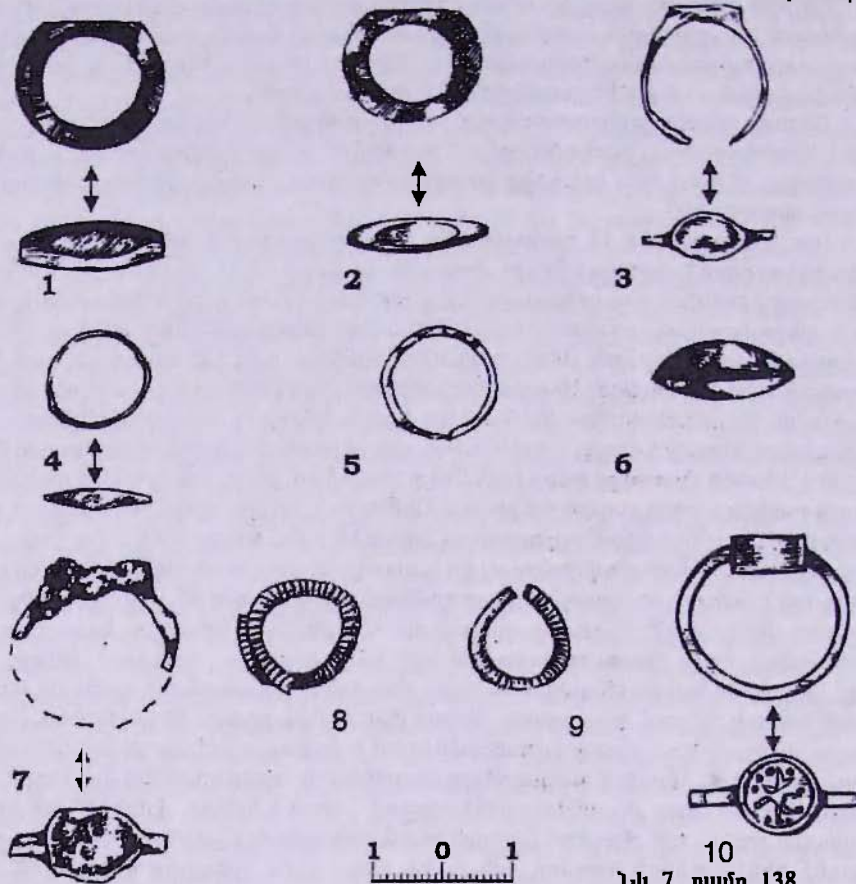
Կնիքի վրա առսաժ պատկերի մեջ խտացված են երեք ուարեր ասավածուեիների ասարիքուաները. սաղավարտ-Աթենաս, թևեթ-Նիկե, եասկ ու ոտատության եղջյուր-Դեմետրա:

Ինչպիսին է եունական դիցաթանի այս երեք ասավածուեի դիցարանական կերպաըը, և ինչ ընդեանրական եասկանիչներով նրանք կարող էրն միավարվել:

Աթենասը ոչ միայն օլիմպիական դիցարանի գլխավոր ասավածուեիներից է, այլև ուժով ու իմաստությամբ եավասարագոր է Ձևսին և եունական դիցարանության ենուզույն շրջանից սերերս իր ծագումնաթանությամբ երրեմն գերազանցում է նրան: Հին եույները Ձևսից եեաո երկրսլագում էին Աթենասին: Ռազմատևնչ ուստվածուեու իր նոր ֆունկցիաների եեա Աթենասը պաեպանել է մատրիաըլսալ անկախությունը: Նա խոեեմության պաեապան է: Աթենասն ընկալվել է որպես ճակատագիր և Մեծ մալո ասավածուեի, որն արխաուիկ դիցարանության մեջ եայանի է որպես ամեն ինչ ծնող և կործանող: Նա եերոս-

29. Է. Խանգաղյան, Էլաո-դարանի, Երևան, 1979թ., էջ 136:

Տախտակ 2

Նկ. 1 դամբ. 118

Նկ. 2 դամբ. 5

Նկ. 3 դամբ. 40

Նկ. 4 դամբ. 89

Նկ. 5 դամբ. 185

Նկ. 6 դամբ. 40

Նկ. 7 դամբ. 138

Նկ. 8 դամբ. 183

Նկ. 9 դամբ. 183

Նկ. 10 դամբ. 141

ներքի եովանավորն է: Աթենասի օգնությամբ է Պրոմեթևսը գույանում կրակը³⁰:

Երկրորդ ասավածուխին Նիկեն է՝ հաղթանակի ասավածուխին: Նիկեն Աթենասի էպիտետներից մեկն է նաև, և Աթենասը միշտ պատկերվում է Նիկեն ձեռքին³¹:

Երրորդ ասավածուխին Դեմետրան է՝ երկրագործության ասավածուխին, մարդկանց նկատմամբ բարեհաճ, գեղեցկատես, հասուն ցորենի գույնի մաղբերով: Դեմետրայի լեզենդում արտացոլված է նաև կյանքի ու մահվան եավերժական պայքարը: Նա պատկերվում է որպես սզացող մայր, որը կորցրել է իր սիրաատն դստերը³²: Աթենաս, Նիկե, Դեմետրա եամանավար կեթպարը կնիքի վրա խաացվել է մի կնոջ պատկերում:

Աթենասը, լինելով ամեն ինչ ծնող և կործանող, ուներ իրեն հասկացված երկրագոր-

30. *Мифы народов мира, 1, Москва, 1991г., стр. 125-128; Словарь античности, Москва, 1989г., стр. 62; Мифологический словарь, Москва, 1990г., стр. 75-76, Դիցարանական րիտարան, Երևան, 1985թ., էջ 7-8:*

31. *Мифы народов мира, 2, Москва, 1992г., стр. 217; Словарь античности, Москва, 1989г., стр. 379; Мифологический словарь, Москва, 1990г., стр. 390, Դիցարանական րիտարան, Երևան, 1985թ., էջ 173:*

32. *Мифы народов мира, 1, Москва, 1991г., стр. 364-366; Словарь античности, Москва, 1989г., стр. 175; Мифологический словарь, Москва, 1990г., стр. 181, Դիցարանական րիտարան, Երևան, 1985թ., էջ 57:*

ծական անոները՝ կապված եացի աճի, եունձի սկզբի, պառուների եառուցման եետ: Այսանդ Արենասն ու Դեմետրան միավորվում են իրենց եաականիչներով, և եադրանակը՝ Նիկեն, նրանց ուղեկիցն է: Երկու աստվածուհիների՝ ամեն ինչ ծնող և կործանող /Արենաս/ և կյանքի ու մահվան հավերժական պայքարի/Դեմետրա./ եաականիչները նույնպես ընդեանրական են. Հողի պտղւարերումը, ընության զարրոնքն անեներ է առանց թուսական աշխարհի անխուսափելի մահվան, առանց որի էլ անեներ է վերածնվելը: Կնիքի պակեների մեջ երեք աստվածուհիները միավորվել են եենց այս եաականիչներով և պատանական չէ, որ կեներոնական՝ գլխավոր պատկերը Դեմետրան է՝ Արենասի և Նիկեի աորի-րուտներով:

Հայկական դիցարանում Արենասը նույնացված էր Նանեին,³³ որի ասճարը գտնվում էր Դարանադյաց գավառի Թիլ ավանում ³⁴:

Սաաանու կնիքի պակեների թովանդակությունը արտացոլում է եողի նկատմամբ երկրագործ եայերի ունեցած սերն ու պաշամումնքը: Եիրակը եայտնի էր որպես եացա-եաակային կուլուորաների մշակության կեներոն, եացի շանմարան «արգավանդ և ըրրի դաշա եյուսիսային լեռան՝ Արուգաճի թիկունքում», և Եիրակի ամրաքների մեծությունը եամեմատվում էր սասապելական Եարայի ախորժակի եեա. «որ ունե Եարայի ախոր-ժակը, բայց մեք Եիրակի ամրաքները չունենք»³⁵: Եիրակի ամրաքների մասին Սովսես Խորենացու վկայությունը եսասատվում է Բենիամինի պեղումների ժամանակ թացված թագմաթիվ մեծ ամրաքների և դրանց մեջ հացաեաակային մշակարույեների՝ գորեների, զարու հաակների ասկայաթյամբ³⁶:

Կնիքն իր պակեերով ըրրքի և ըրրքատվության պանապան, ըրրիություն ասպեովող խորերդանիչ լինելուց գատ, ունի նակ իր որոշակի իմասար, որպես գուտ կնիք-մասանի:

Հայտնի է, որ վորագիր քարերով մասանիները ծատայել են որպես ունեոր դասի կնիք,³⁷ և միայն որոշակի խավի մարդիկ ունեին կնիք-մատանի կրելու իրավունք³⁸: Սոցիալական դիրքը տալիս էր իրավունք և ասպեովում նյութական միջոցներ որևէ կնիք /մասանի/ ձեռք ըրրելու համար, սակայն կնիքի թովանդակությունը եավանարար կախված էր սրստվիրատուի կամ պարասաի արտադրանքը գույի անեաական ընկալումներից և ճաշակից: Այս իմաստով Կարմրաքարի մասանին եավաստում է ոչ միայն ննջեցյալի սոցիալական վիճակը, այլ նակ պակեների եիմնական գաղավարով՝ ըրրքի, ըրրքատվուր-յան սուպեովման խորերդանիչ լինելը:

Բացի պակեերաթվանդակային յութանատկ լուծումից, մասանին որպես զարդ նույնպես եետաքքիթ ձևավորում ունի: Գեղարվեսական լուծմանը մեծապես նպաստել է ձվածիթի եզրին արված գունդը: Նախ, մասանին որպես կնիք օգաագործելու դեպքում զնդիկն ասպեովում է ճորոշակի խորություն կնիքող նյութի վրա, և պակեերն ստացվում է աներաժեշա եսակուրյան: Եվ եեաո, այն վկայելով վարպեաի բարձր ճաշակի և զեղար-վեսական լավագույն թուճան մասին, առանձնակի եմայք է եադորդում մասանուն: Գնդիկը նույնպես գուրկ չէ որոշակի թովանդակությունից: Գունդը խորերդանշում է աիեզերքը, նակ մեծություն ու եզորություն, սանմանի ու անասեմանի միասնություն: Տիեզերքն ընկալվում էր որպես գունդ կամ աոարկայացված ձևով՝ ձու, սկավառակ³⁹: Այս ամեմով եանդերձ՝ մասանին կրկնակի իմաստակիրն է մեծության ու եզորության և պակեի

33. Սովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց, II, ԺԳ:

34. Դիցարանական բառարան, Երեան, 1985թ., էջ 168:

35. Սովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց, I, ԺԲ:

36. Հ.Խաչատրյան, Բենիամինի անտիկ բնակավայրի առաջին տեղամասի 1991-1992թ.թ. պեղումները. Հայաստանի եանրապետությունում. 1991-1992թ.թ. դաշալին ենագիտական աշխատանքների արդյունքներին նվիրված գիական նասաշքանի զեկուցումների թեզիսներ, Երևան, 1994թ., էջ 37

37. М. Максимова, Геммы из некрополя Мидхеты Самтавро, раскопки 1938-1939г.г., Вестник Гос. музея Грузии, I. XVI, 1950г., стр. 238:

38. Г. Пугаченкова, Мервские геммы-интальи, Труды Южно-Туркменской археологической комплексной экспедиции, XI I, 1963г., стр. 210.

39. Мифы народов мира, 2, Москва, 1972 г., стр. 19.

ձվածիրով ու գնդակուս ավելի է ընդգծում պատկերի թվանդակությունը աստվածների եռամիասնության մեջ:

Հելլենիստական շրջանի կնիքներն ավելի շատ զարդի թվանդակություն են ստանում, և շատ դպրոց ու խորը փորագրությունն ամբողջապես կորցնում է պրակտիկ նշանակությունը⁴⁰: Կնիքներն այդ ժամանակաշրջանում միաժամանակ ե՛կնիք են, և՛ զարդ, իսկ երբեմն ավելի շատ զարդ են, քան՝ կնիք: Կիսաթանկարժեք քարերի գեղարվեստական մշակումը լայն տարածում էր գտել ինչպես Հին Արևելքում, Իրանում, այնպես էլ եելլենիստական և եռոմեական աշխարհում⁴¹: Հունական փորագրիչները հաստիկ ուշադրություն էին դարձնում քարի ընարությունը, և թեման ու պատկերն էին պայմանավորում քարի տեսակը⁴²: Նյութի կարծրությունը կամ ամրությունը, աշխատանքի ժամանակ տարբեր ազդեցություններին ենթարկվելը, քափանցիկությունը, անթափանց կամ կիսաթափանց լինելը, այս բոլորն անկասկած ունեին որոշակի ազդեցություն մասնավորապես կատարման ձևի վրա: Ամեն մի նյութ, փորագրման համար ընտրված յուրաքանչյուր քար կարծես ունի իր ընկալունակությունը, որ փորագրիչն տնայաման հաշվը էր առնում աշխատանքը ձեռնարկելիս: Այս իմաստով Կարմրաքարի մասանին պատարտություն ավելին անելն անհնար էր: Մասանու ձևի և կնիքի պատկերի ներդաշնակություն մեջ բնական քարը, եփանայի նյութը՝ ոսկին, փորագրված պատկերը, մեկը մյուսից անբաժան են: Պատկերը եարսացնում է քարը, քարն իր եերթին եարսացնում է պատկերը: Բարձրորակ ոսկու տգնիվ դեղինը և քարի տաք ու չճշացող կարմիրը մի նուրբ ներդաշնակություն են տոեղծում: Կարծես միափորվող են արաերի ոսկեդեղինն ու եասուն ցորենի կարմիրը: Ներդաշնակություն մեջ են մասն թեման և նյութը: Տասնյակ ամենալավ, ամենաեսուակ կնքադրոշմները չեն կարող ստեղծել այն տպավորությունը, որ թողնում է ինքը՝ կնիքը, քանի որ նյութից դուրս պատկերը մեռյալ է: Բարդ և տեխնիկական ռարձր կատարելությամբ, շտրիխային ոճով արված պատկերն ունի ոչ խորը փորագրություն: Փորագրիչ վարպետը եաստիկ ու կարուկ եասուններով եասել է մանր գծերի ամբողջացնող պատկերի: Կնիքի գեղարվեստական լուծումը կատարյալ է՝ նյութ, թեմա, ձևավորում, կատարում ընդհանրության մեջ: Մատանին, որքան մեղ է եայտնի, Հայատանում գուգաեեոներ չունի:

Կարմրաքարի մասանու առեոնձեաակություններից մեկն էլ պատկեր և օղակի միաձույլ լինելն է: Միաձույլ ոսկուց մասանիները բնորոշ են ուշ-եռոմեական ժամանակաշրջանին⁴³: Գորգոպիայում գտնվել է միաձույլ ոսկուց մանցօրինակ մի մասանի, սակայն առանց գեղիկի, որի վրա պատկերված է Աթենասը և թվագրվում է մ.թ.3-րդ դար⁴⁴: Սաղավարաի ձևը, պատկերման ոճը ադերսներ ունեն Կարմրաքարի կնիքի եեա:

Կարմրաքարի ոսկյա մասանու մման կնիք-մասանիներ հայտնի են Վրասաանից: Մամթավրաի, Ալագանիի, Արմագիսիսիի անաիկ թադումներից և թվագրվում են 4-6-րդ դարերով⁴⁵: Գտնվել են մասն Արևմայան Վրաստանից՝ Ուրեկի մոտ գանվող դամբարանադաշտից, Դիդուիի եարթավայրից գանված եարուսա զինվորի գերեզմանից: Վերջինը երկաթից է՝ սարդիոնից կնիքով և թվագրվում է 3-րդ դարի երկրորդ կեսով⁴⁶:

Կարմրաքարի կնիք-մատանին իր ձևով, փորագրման տեխնիկայով, պատկերազորության ոճով ադերսվում է սասանյան շարիխային կնիքներին: Թվագրմանն օգնում

40. М. Никулина, О древней глиптике и ее материале, Сборник статей, Искусство Востока в античности, Москва, 1977г., стр.53.

41. Բ. Սևրեյան, Միևարկներ Հին Հայաստանի արվեստի պատմության, Երևան, 1976թ., էջ 31:

42. М. Никулина, նշվ. աշխ., էջ 58:

43. Marshall F.H., Catalogue of the Finger Rings, Greek, Etruscan and Roman in the Departments of antiquities British Museum, London, 1907. p. XXXI nom. 495,804,1169,1174.

44. Е. Алексеева, Царская тэмга на золотом перстне из Горгипсии. в кн: „Проблемы античной культуры, Москва, 1986г., стр.118.

45. М. Иващенко, Кувшинные погребения Азербайджана и Грузии, Изв. АН, Азерб. ССР, Баку, 1947г..

46. նույն տեղում:

են նաև կնոջ քիտոնի և սաղավարաի ձևերը, որոնք թույլ են տալիս այն թվագրել 3-4-րդ դարերով:

Բենիամինի թիվ 40 դամբարանից գտնված մաաանին միաձույլ է, ձվաօիը սրակով /տախտ. 2, նկ. 3/, սլատրաստված է երկաթից: Պսակի եիմքում սրսսսսսսսսսսս է ապակյա ակից մնացած մի բարակ շերտ: Պսուկի վրա կայուն եալվածքի մնացողը եուշում է, որ մատանին եզել է կրակի մեջ: Մաաանին նրբագեղ է, բարակ ճիվով, որն աստիճանաբար լայնանալով, թեթև անցումով միանում է պսակին /աախտ. 2, նկ. 2 /: Մատանին իոքր է, /արամ. 2, 3 սմ. /: Այս դամբարանը ևս ավերված է և բալրսնված՝ ենարավոր է դեռես 4-5-րդ դարերում, քանի որ վերին շերտում եարունարեբվել են ավյալ ժամանակաշրջանին բնորոշ սանրաքաշ նախշով խեցեղևնի ռևկորներ: Մաաանու դիրքն անեայտ է: Չկան նաև մարդաբանական տվյալներ: Նմանաաիպ մաաանի եայտնի է Արաաշաաից և թվագրվում է մ.թ.ա. 1-ին դարով:⁴⁷ Բենիամինի գաաձոն թվագրվում է մ.թ. 1-2-րդ դարով:

Բրոնզի թիթեղից մատանիներ գտնվել են Բենիամինի թիվ 89 ե 185 դամբարաններից /աախտ. 2, նկ. 4, 5/, ինչպես նաև Վարդրադի թիվ 17 դամբարանից: Բենիամինի թիվ 89 դամբարանից գտնված մաաանին բրոնզի թիթեղից օղակ է, որը պսակի մոտ քիչ լայնամուս է /տախտ. 2, նկ. 4 /: Մատանին գտնվել է կմախքի ձախ ձեռքի մատնեմաաին: Մյուս մատանին, որ գանվել է Բենիամինի թիվ 185 դամբարանից /աախտ. 2, նկ. 8/, ոսկեգօծ բրոնզալարից օղակ է, որը երկու կողմերից նախշագարգվել է փոքր, ազեղնաձև աաշվածքներ անելով: Այս մատանին գտնվել է գանգի միջից: Պաըգագույն օղակի լրսձամբ մատանու մի տարաաեսակն է: Բենիամինի թիվ 183 դամբարանի գաաձոն: Այն պատրաստված է ոսկեգօծ բրոնզալարից, որն ամբողջությամբ պարույրագարդ է: Մատանին սևզմված օղակ է, որի ծայրերը օղակը կազմերուց եեաո 1 սմ իրար գտգաեեո եատվածով կազմում են պուակը: Հավանաբար մատանին մեծ է եզել, ապս եարունարեբվել է: 15-ամբ աղջնակի մաաին: Այն գանվել է աղջնակի ձախ ձեռքին: Մաաանին թվագրվում է մ.թ.ա. 1-ին դարով: Վարդրադի թիվ 17 դամբարանից գանված մաաանին / աախտ. 3 նկ. 13 / բրոնզի բարակ թիթեղից է, գանվել է ձախ ձեռքի ճկու լրին: Մատանու այս անսակը չունենալով նախշի, գարդի, ձևի յուրաեաակություն, միաժամանակ եսաակ թվագրման ենթակա չէ:

Բրոնզի թիթեղից պատրաստված եետաքրքիր մր մաաանի է գանվել Վարդրադից՝ շինարարական աշխաաանքների ժամանակ բացված և ավերված դամբարանից: Հայանի չէ դամբարանում մաաանու ունեցած դիրքը, չկան նաև մարդաբանական տվյալներ: Մատանին պատրաստվել է մեղ և աաիակ բրոնզի թիթեղից, որը պսակի մասում վերաճում է եավասարաթև խաչի / տախտ. 3, նկ. 12 /: Ավերված դամբարանից գանված մյուս նյութերը՝ բրոնզի թիթեղի դրվագված գարդամաս, սարդիոնից ուլունքներ, կապույա կիսաթափանց ապակուց ամֆորիկներ, չեն օգնում եսաակ թվագրմանը: Ապակյա անոթները կարող են վերաբերել 1-2-րդ դարերին /նյութերը եալաթվել են ավերված աարածքից և բացառված չէ աարեր դամբարաններին, նաև՝ աարեր ժամանակաշրջաններին պաակաները/։ Իսկ եավասարաթև խաչի պաակերը բնորոշ է 4-5-րդ դարերին: Այսօրինակ խաչեր և խաչի պաակերներ եայտնի են 4-5-րդ դարերի քրիստոնեական ենագույն քանդակներից. Աղց, Էջմիաձին, Զասաղ, Թալին, Մրեն, Դարբանդ/Կարմրաքար/, Երերույք⁴⁸: Հայկական աղբյուրներում խաչ-մաաանու մասին եիշաաակություններ կան միջնադարյան ձեռագրերում: Կաթողիկոսների, եպիսկոպոսների մատանիների մասին եիշաաակոմ է Դագար Փարպեցին, Գրիգոր Լուսավորիչի մատանու մասին գրելով. « և դիր գմատանին զգձած իաչի քո ո մաաին աջու մերու...»⁴⁹: Ելնելով դամբարանաաղաշաի 2-4-րդ դարերին պատկանելու եանգամանքից, խաչ-մաաանին չի կորող լինել ավակի վաղ, քան 2-րդ և ավելի ուշ, քան 4-րդ դարից:

47 Ժ. Խայատրյան, Արաաշաա 2, Երևան, 1981թ., էջ 154:
 48 Բ. Առաքելյան, Հայկական պատկերաքանդակները IV- VII դարերում, Երևան, 1949թ., էջ 29, 41- 43:
 49. Դագար Փարպեցի, Հայոց պատմություն, Բ, ԼԲ, Երևան, 1982թ.:

Բենիամինի թիվ 141 դամրարանից գանվել է մի մասանի, որը 2մմ հասարթյամբ բրոնզալարից օղուկ է՝ պսակված թմրուկաձև պսակով / արամ. 10մմ, ռարձր. 4մմ/։ Թմրուկի վերին եարթության վրա արված են աղեղներով դեպի կենտրոնի ցողունն ուղղված երեք կիսաշրջաններ։ Աղեղների ծայրերին և շրջանի եզրերի մոտ արված է յոթ կետ /տախտ. 2, նկ. 8/։ Թմրուկի մյուս հարթության վրա հավանաբար վերադիր ակ է եղել, որը հետագայում կորսվել է։ Ասվածը ենթադրվում է՝ ելնելով այս հարթության սավելի խորը մակերեսից և անտիկ ժամանակաշրջանին բնորոշ ձևերի համադրությունից։ Նման մատանիները լայն ասարածում ունենին Մերձսևծովյան շրջանում⁵⁰։ Թիվ 141 դամրարանից հայտնարերված մասանին գտնվել է գանգի աջ կողմում՝ ուսագլխի մոտ, շալիերով թավակամին մեծ է ու ամհամապատասխան 6-9-ամյա աղջկա մատներին։ Գուցե այն վերջին պահին է դրվել դամրարանի մեջ, որպես հարագաաների սիրո և հավերժական կապի խորերդանիշ։ Իսկ թիվ 142 խմատ ունի մատանու վրա արված պսակերը, դժվար է ասել, թերևս առկա է կենաց ծառի և երկնքի եես կապի խորհուրդը / կեսերը կարող են խորհրդանշել երկինքը կամ ասաղերը /:

Անտիկ Շիրակի մինչ այժմ պեղված բոլոր հուշարձաններից գանվել են սարդիտից մատանիներ։ Կարմրավուն երանգով, փոքր, ձվածիր պսակով մի մատանի գանվել է Բենիամինի թիվ 5 դամրարանից / տախտ.2, նկ.2 /, կմախքի ձախ ձեռքի մասանեմա-աին։ Նմանապես մի մատանի գանվել է Բենիամինի թիվ 118 դամրարանից /տախտ.2, նկ. 1/։ Ուլյնայես ձախ ձեռքի մասանեմաին։ Տարբերությունը միայն շալիերի և երանգավորման մեջ է։ Մեկ այլ մատանի, ուլյնայես սարդիտից, գանվել է Առաիիի դամրարանադաշաի ավերված ասարածքից, վերգհանյա նյութերի եես։ Կարմրավուն սարդիտից մատանիներ գանվել են նաև Կարմրաքարից։ Թիվ 19 դամրարանից գտնված մատանին կրկնում է եայանի ձևերը, իսկ թիվ 5 դամրարանից գանվածը պսակի վրա ունի փորագիր սրսակեր / երկ. 14մմ լայն. 7մմ /: Կնիքի վրա պսակերված է ողջ հասակով պսականդանի վրա կանգնած, ձախ կիսաղեղով աղամարդ /տախտ.3, նկ. 10/։ Ուսերը գրկող լայն ու երկար թիկնոցը պարուրել է մալմինը, և վզի վրա, ծնոտի աակ կապվել կամ ամրացվել։ Իրանը պսակերված է ամֆորաձև. ունի փոքր պսականդան։ Իրանի վրա չորս թեք գծեր են արված, և թիկնոցի րաց վեշելի աակից երևում է միայն այս հաաիածը։ Կնիքը վտրր է, սակայն գլխի պսակերը շատ հստակ է. ուղիղ և հաաու գծերով արված կիսաղեղ, ուղիղ թիք։ Քիչ րրգաձև սաղափարան իջնում է մինչև ծոճրակը։

Կարմրաքարից գանված առաջին մատանին եղել է ձախ ձեռքի ճկույթին, երկրորդը՝ ուլյնայես ձախ ձեռքին, սակայն ոսկողների խառնվածության պսանառով պարզ չէ, թե որ մասին է եղել ագուցված։ Կաաաղման ձևով, պսակերման ոճով կնիքը մերձենում է Անժերից /Յրանսիա/ գտնված կորնալիների կնիքի պսակերին։ Նշված կնիքը թվագրվում է մ.թ. 2-րդ դարով⁵¹։

Սարդիտից նմանօրինակ մատանիները շաա ասարածված գալղ են անտիկ ժամանակաշրջանում, հասնում են 4-5-րդ դարեր և հայտնարերվել են Հայասանի եամաժամանակյա բոլոր հուշարձաններում։ Հայանի են Գառնիից, Վաղարշապատից, Լանջաղբյուրից։ Գառնիի և Վաղարշապատի մատանիները թվագրվում են 3-4-րդ, իսկ Լանջաղբյուրից գտնվածը՝ 4-5-րդ դարերով, և Ժ. Խաչարյանը եմաղափոր է եամարում Գառնիի գաածոյի աեղական արտադրանք լինելը⁵²։ Բացաալված չէ նաև Շիրակի ասարեր եուշարձաններից գտնված մատանիների՝ աեղամ պաարասալված լինելը, մանավանդ, որ Բենիամինի անտիկ դասաակերաից կան սարդիտի րագմաթիվ անմշակ, ինչպես նաե մասամբ եղկված գաառներ։ Սարդիտից մատանիների ապակյա ասարերակը գտնվել է Վարդրասի թիվ 3 դամրարանից /տախտ.3, նկ. 11/։ Կարմիր, նոան հաաիլի թափանցիկության ապակյա մատանին գանվել է կմախքի ձախ ձեռքի մոտ, թե ող մասին, պաթգ չէ։

50. *Античные государства Северного Причерноморья*, Москва, 1984г., табл. CLX. 31, CLXI 26.

51. *Vingt-cinq années D'archéologie Gallo-Romaine*, Nantes, 1980, p. 4 6.

52. *Ж. Хачатрян, ук. соч., стр. 123.*

Սակայն ելնելով մատտնու շատ փոքր չափից, կարելի է ենթադրել, որ այն կարող էր լինել միայն ճկույթին: Ելնելով սարդիոնե մատանիների հետ ունեցած նմանությունից և ոճական ընդհանրությունից՝ ապակյա մատանին վերաբերում է 3-4-րդ դարերին: Ապակյա և քարե այսօրինակ մատանիներ հայտնի են Վրաստանից,⁵³ Ադրբեջանից,⁵⁴ ինչպես նաև Ղրիմից և նույնպես վերաբերում են 3-4-րդ դարերին⁵⁵:

Ականջօղերի և մատանիների քննությունը ցույց է տալիս, որ Շիրակի անախի դամբարանադաշտերում այս զարդերն ունեն որոշակի դիրք: Բացառությամբ երկու դեպքի, գտնված բոլոր ականջօղերը կրել են միայն աջ ականջին, իսկ մատանիները՝ միայն ձախ ձեռքին: Սոսկ երկու դեպքում մատանիներից մեկը գտնվել է աջ ուսագլխի մոտ, իսկ մյուսը՝ զանգի միջից: Վերջինս հավանաբար դրված է եղել բերանի մեջ: Ականջօղը միայն աջ ականջին կրելու ծեսը Հայաստանի համաժամանակյա այլ եուշարձաններում չի եանդիպում: Ծեսը եայտնի է Թիլյաթիլիի պեղումներից⁵⁶ և Խերսոնեսից:⁵⁷ Այսանդ միայն աջ ականջին ականջօղ կրելու ծիսակարգը, ինչպես նշել ենք, Ն.Պյատիշևային եանգեցրել է այն կարծիքին, թե ծիսակարգը պայմանավորված է ականջօղի ձևով: Սակայն, ինչպես տեսանք, Շիրակում դա չի եաաոատվում, քանի որ, չսայաօ միայն աջ ականջին օղ կրելու օրինաչավորության պաեարսմանը, ականջօղերն իրենց ձևերով աարատեսակ են: Այսինքն, ոչ թե ծեսը պայմանավորված է ականջօղի ձևով, այլ, ընդհակաակալը, ծեսն է քելադրել ականջօղը կթել միայն աջ ականջին:

Ծեսի մեկնությունը եավանարար պիաի ինարել աջի և ձախի եակադության մեջ: Մարմնի աջ կումի առավել ակաիվ և ուժեղ, ձախի՝ ավելի սրասիվ և թույլ, գոտ ֆիզիոլոգիական ենարավորությունները եակադության եիմք են եանդիսացել, որը հանգեցրել է աղամարդու և կնոջ, ծիսականորեն աջի /տգամարդ-ուժեղ/ և ձախի /կին-թույլ/ եակադումը⁵⁸: Այս եակադությունը իր արատցումն է գաել աարրեր ժողովուրդների դիցարանական պաակերացումներում, դրսևորվել նաև գոեաբերությունների տարաթնույթ ծեսերում, թազման արարողակարգերում, եարսանեկան և այլ ծիսակարգերում: Այսպես օթինակ, խեթական ծիսակարգում եակադությունը հանդես է գալիս աարասեո աավաժություններին մատուցվող գոեերի տարրերակիչ եատկանիչներում⁵⁹: Եվ միշտ նույնն է. ծիսակարգում պաեպանվում են աջի և ձախի եակադությունն ու եաջողականությունը: Աջի և ձախի եատկանիչները ծիսակարգի ժամանակ եարաբերվում են միմյանց որպես բարենպասա և անեաջող⁶⁰: Հակադության նույն սկզբունքով էլ եացի գոեաբերության խեթական ծիսակարգում թագավորին արվում էր մանգաղ, թագուեոն՝ աղորիք. որից եեաևում էր, որ ենձեղը աղամարդու գործ է, իսկ աղալը՝ կանացի⁶¹: Ինչպես տաթբեր ծիսակարգերի կաոուցվածքում, այնպես էլ պաշաամուըբային շենքեթի ճարտարապետական լսժումներում, խեթերի մոտ պաեպանվում էր աջ -ձախ, աղամարդկին տարրերակիչ և եակադի եաականիչների կաայը: Դրա վկայությունն է տաճաթում Ամարոպի աստժուն՝ աջ, իսկ Արևի աստվաժուեոն՝ ձախ սրրարանի եաակացումը⁶²:

53. Мичетъ, I. табл СХУ / 15.

54. Д. Халилов, О раннесредневековом могильнике у села Энхъ Кусарского района. Археологические исследования в Азербайджане, Баку, 1965г., стр. 176, табл. 9-11.

55. Г. Мосберг, К изучению могильников римского времени юго-западного Крыма. СА, VIII, 1946г., рвс. 2.

56. В. Сарваниди, Храм и некрополь Тиялтепе, Москва, 1989 г., стр. 53.

57. Н. Пятышева, նշվ. աշխ., էջ 56:

58. Т. Гамкрелидзе, Вяч. Иванов. Индоевропейский язык и индоевропейцы, II, Тбилиси, 1984г., стр. 785.

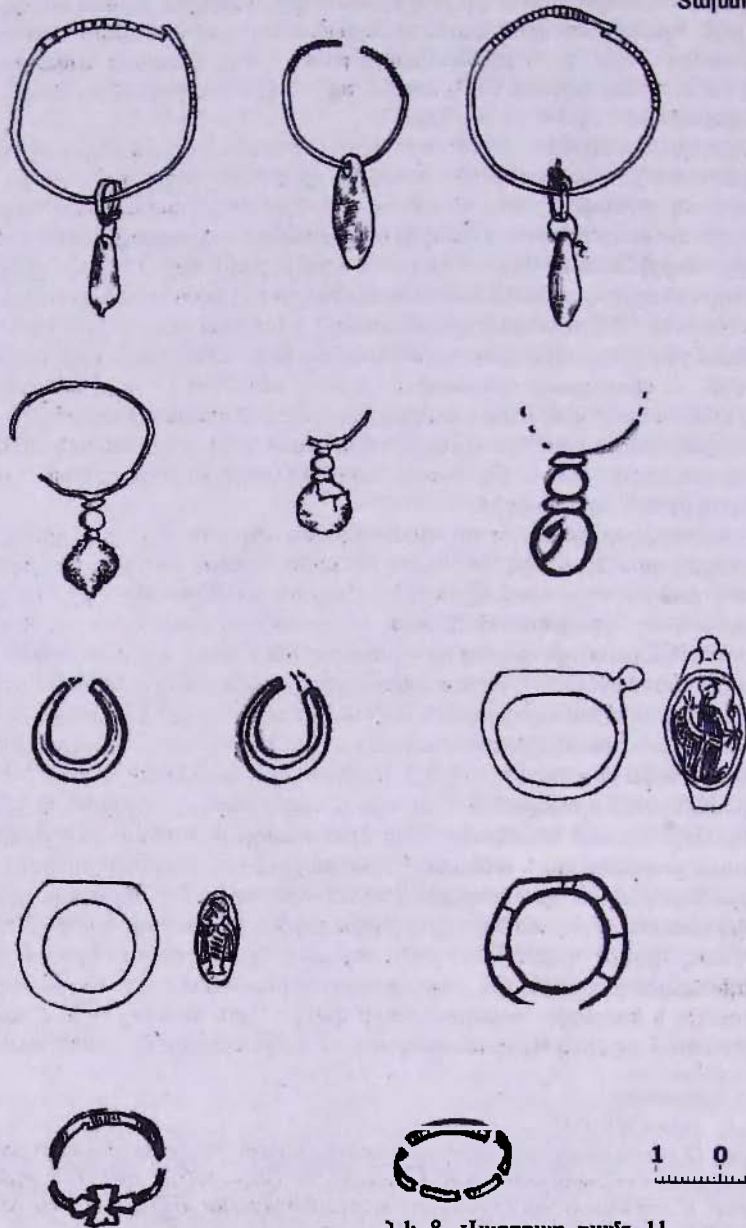
59. В. Ардзинба, Ритуалы и мифы Древней Анатолии, Москва, 1982г., стр. 133.

60. Kammenhuber-Die hetitischen Vorstellungen von Seele und Leibesinnerem, korf und Person, 2 teil [„Ziti für Assyriologie und Vorderasiatische Archaologie, „] N.F. Bd. 23 (57), (177-222), 1965, p. 19.

61. Hoffer H., Alimenta Hethaeorum Food Product ionia Hititic Asia Minor Nev Haven 1974. („American Oriental Services, „ 55), 1974, p. 29.

62. Bittel K., The Excavation of 1967 and 1968, Archcalogy, voi 22, 1965.

Տախտակ 3

- Նկ. 1,3 Սարսուռակ (պաասահական)
 Նկ. 2 Անուշավան (պաասահական)
 Նկ. 4,5 Վարդրադ, դամբ. 10
 Նկ. 6 Առափի, դամբ. 9
 Նկ. 7 Առափի, դամբ. 10

- Նկ. 8 Վարդրադ, դամբ. 11
 Նկ. 9 Կարմրաքար, դամբ. 12
 Նկ. 10 Կարմրաքար, դամբ. 5
 Նկ. 11 Վարդրադ, դամբ. 3
 Նկ. 12 Վարդրադ (պատասահական)
 Նկ. 13 Վարդրադ, դամբ. 17

Աջի և ձախի հակադրաթյունը բազմազան դրսևորումներ ունի նաև հունական ընկալումներում: Հակադրության նույն սկզբունքով հոմերոսյան Հունաստանում աջը կամ դրան համապատասխան կողմը ավելի կտրևոր և պատվափառ էր համարվում, աջը միզակ կրող,

լակ ձախը՝ վառանգ⁶³: Նույն սկզբունքով եույնների մոտ դիտվում էին արական և իգականը: Այն սյուրբագորացիների մոտ վերաճում էր փիլիսոփայական եիմնական կատեգորիայի՝ արական և իգական սկզբունքներով աշխարհը նկարագրելիս⁶⁴:

Հակադրության մտյն սկզբունքով եին ենդկական դիցարանական ֆրատրիաները եակադրվում էին իրար. սրսնդակները աջ / վերին, արևային, դրական /, իսկ կաուրավները ձախ / ներքին, լուսնային, րացասական /⁶⁵: Աջի և ձախի եակադրությունը վերաճում է նաև վարևի/վերին/ և ներքևի/աուորին/ եակադրության, որն իր արտացոլումն է գտել աարրեր ժողովուրդների եավստալիքներում և դրանից ռխաղ աարրեր ծիսակուրգերում: Տարրեր աուովսծությունների վերին կամ աուորին աշխարհներին պսականելն ընկալվում էր այդ եակադրությամբ:

Հնդեվստոական րուն ակունքներից եկող եավստալիքներն ու ծեսերը տեղ են գտել նաև հայկական դիցարանական ընկալումներում, տարրալուծվել ռանագիսական նյութի մեջ, որոշակի ձե ու ռովսնդակություն ստացել աարրեր ծեսերում և արարողակարգերում:

Աջի և ձախի եակադրության ընկալումներն արտացոլող վեայություններ գտնում ենք Ագաթանգեղոսի և Շիրակացու մոա: Հայերի մոա աջ կուրբը սավելի պատվավոր և կարևոր էր եամարվում... «յաջակույն գաեուն մաեալ խոսաացելոց րարեացն եասանել», - վկայում է Ագաթանգեղոսը: Աշխարհի ճանաչության, ռարու և չարի ընկալումը դիտվում էր աջի և ձախի եակադրությամբ. «մինչ ոչ թուին յերիտասարդաց մինչ լսյն, որ գաջ և գձախ ոչ գիաեր»⁶⁶:

Արական և իգական սկզբունքով են եակադրվել Արեգակն ու Լուսինը հայոց մեջ: Քանի որ Արեգակին պիճակվում էր ցերեկը, նրա եամապաասախան նշանը արական էր, գրում է Շիրակացին, ավելացնելով՝ «և ծագումն արևեքից»: Լուսնին րաժին է ընկել գիշերը և ռաա այդմ՝ էլ նթա նշանը իգական է, ծագումը՝ արևմուտքից⁶⁷: Ինչպես աեսնում ենք, Արեգակ-Լուսին եակադրությունը ոչ միայն արականի և իգականի եակադրություն է ռովսնդակում իր մեջ, այլև արևելյի և արևմուտքի, ցերեկվա ու գիշերվա, լուսի և մթի: Արեգակ-Լուսին եակադրությունը ժողովրդական եեքիաթներում ստանում է Արեգակ-երայր, Լուսին-քույր ձևը՝ խորերդանշելով աղա-աղջիկ եակադրությունը:

Աջի և ձախի եակադրությունը դրսևորվել է նաև եկլեեիստական Հայաստանի դրամների պաակերագրության մեջ: Այսպիսին են Տիգրան 2-րդի, Արաավագ 2-րդի, Տիգրան 4-րդի, Արտավագ 3-րդի դրամները, որտեղ պաեպանվում են Տիգրան Մեծի օրոք ընդունված կանոնիկ ձևերը՝ կիսադեմ, եայացքով դեաի աջ: Տիգրան 4-րդի և Էրասոյի դթամների վրա Տիգրանը պաակերված է աջ կիսադեմով, իսկ Էրասոն՝ ձախ⁶⁸: Պաակերագրության այս ձևում ընդգծված է Տիգրան-աղամարդ-աջ և Էրասո-կին-ձախ եակադրությունը: Էրեվսծին ավելանում են նաև ազգագրական աարրեր ձևերում պաեպանված արարողակարգերը, ուր աջն ու ձախը եանդես են գալիս խորերդանշական իմաստով: Աջը ռարու, հաջողության, չարը խաիանելու գորության իմասաակիրն է եարսանեկան ծխակարգի մի քանի պարաադիթ աարրերի իրականացման ժամանակ. եարսի կոշիկը սկզբում աջ ոաքին եագցնելը, ձախ կոշիկը գողանալը, լավաշը նորապսակների աջ ոսին գցելը, շեմի վրա ափսսն ձախ ոտքով կոտրելը և այլն⁶⁹: Հույոց եարսանեկան մեկ այլ ծեսի եամաձայն, եարսը լվանում էր ընտանիքի ռուրը անդամների ոաքերը և անպայման սկսում էր աջ ոուքից⁷⁰:

Աջի և ձախի եակադրության րացաարության րանալիներից մեկը հայոց լեգուն է,

63. Cuillandre J. *La droite et la gauche dans les poemes homeriques en concordance avec la doctrine pythagoricienne et avec la tradition celtique*, Paris, 1944, Rennes, imprimeries reunies.

64. Lloyd E., *Right and left in Greek philosophy The Journal of Hellenic Studies*, 1962, vol LXXXII p.56-66.

65. Т.Гамкрелидзе, В. Иванов. *Նշվ. աշխ.*, էջ 783:

66. Ագաթանգեղոս, Հայոց պատմություն, Երևան, 1983թ., էջ 32, 89:

67. Անանիա Շիրակացի, Երևան, 1979թ., էջ 117:

68. Խ.Մուշեղյան, *Նշվ. աշխ.*, էջ 30:

69. Դ-ԱՆ, *Իմ գրառումներից*, Աշոցք:

70. Մո. Լիսիցյան, *Չանգեղոյի եայերը*, Երևան, 1969թ., էջ 198:

որանք ռազմերի մեկնությունն ու սառուգարանությունն իր վրա կրում է մահ երևույթի ծագման ու գալուցանան խորը կնիքը: Հնդեվրոպական լեզուներում *աջ* իմաստի բուն արմատը նույնն է՝ *t'eks[ե]*: *Չախ* իմաստի ասարուավորված լինելու պատճառով, որը նույնպես աֆի և ձախի եակալարթսմը է պայմանավորված, բառարմատը վերականգնել հնարավոր չէ⁷¹: Ինչպես բացատրում է Հ. Աճառյանը, *ձախ* ձևը նույնպես տարուսվորված է, և *ձախ*-ի մեկնությունն անծանոթ⁷²: Սակայն եայերենում ունենք ձախ իմաստն արաբաբայտող մեկ այլ բառ՝ *ահեակ*, որը փոխառության է սրահլավելներից և նշանակում է *չար, սատանայի զավակ, ձախարհ, անհաջող*⁷³: Ըստ Գ. Ջահուկյանի *ահեակ*-ը իրանական ծագում ունի, եայկական չէ մահ *ձախ* բառը⁷⁴: Ասվածից եետևում է, որ դեռևս լեզվի զարգացման վաղ շրջանում եավրասալիքը խորը արմատներ է ունեցել, որը և նպաստել է փոխառություն կաաարելուն:

Հայկական ժողովիդական եավատալիքների եեա կաաված գործողություններում պաներսնվել են բազմաթիվ սովորույթներ, որոնց իրականացումը և կիրառումը իր մեջ կրում է չարը խախանելու, չարը կանխելու իմաստ:

Օղակը՝ շրջանը, արտահայտում է ամբողջություն, անսանձության, ավարտվածության գաղափար: Լինելով դիցարանական խորհրդանիշերից անենատարածվածը, շրջանն արտահայտում է բարձրագույն կատարելության գաղափարը: Օղակը առեղծում է առանց սկզբի և առանց վերջի ներվալ տարածություն, միաժամանակ սանանագատում ներսի և դրսի աշխարհները: Շրջանը չարի ճանապարհը փակելու, ալգելելու, ներսի և դրսի աշխարհները աարանջաանելու, սանանագատելու ուժ և կարողություն ունի: Հենց օղակով՝ շրջան գծելով էին փակում ծննդկանին սպառնացող չարքերի ճանապարհը: Հասակին շամփուրով գծված շրջանագիծը օղակվում էր կրկնակի պարանով կամ շրջանով, որպեսզի չարը նրա վրայով անցնել չկարողանար⁷⁵: Շրջանի՝ /օղակի/ փակելու, արգելելու կարողություն ունենալու եենց այս եակակնիշն էլ օգտագործվել է մատանին ձախ ձեռքին կրելու գիսակարգում:

Ինչպես անսանք, Շիրակի անսփկ թաղումներում մատանին կրել են ձախ ձեռքին, և, ըսա Բենիամինի դամբարանները մարդարանական ավյալների, կրել են կանայք⁷⁶: Սասանին ձախ ձեռքին կրելն արտահայտում է աֆի և ձախի եակաղրության ծխական գործողություն և ալատեղ եանդես է գալիս որպես արականի և իգականի, բարու և չարի եակաղրություն:

Արականի և իգականի եակաղրությունն արաաաալավում է մահ Շիրակի ելոնան-հողային թողումներում/ մինչ այժմ պեղված անտիկ հուշարձաններից ելոնանեողային թաղումներ բացվել են միայն Բենիամինում/։ Կծկված դիրքով կաաարված այս թաղումներում աղամարդիկ ունեն աջ կողքին լգաոկած դիրք, կանայք՝ ձախ: Բենիամինի թիվ 121 դամբարանում գույգ թաղում է, աղամարդ և կին, որոնցից աղամարդը աջ կողքին է, կինը՝ ձախ: Հակաղրության այս սկզբունքը փասավում է Հայաստանի եամաժամանակյա այն եուշարձաններում, որանդ մարդարանական նյութն ուսումնասիրված է: Այսպես օրինակ, Արտաշասի թիվ 78 թաղումը եիմնաեալային է, աջ կողքին պաոկած, կծկված դիրքով, սակայն մարդարանական սվյալներ չկան, իսկ թիվ 82 դամբարանից գտնված մատանին հանգուցյալի ձախ ձեռքին է եղել, որանդ ևս մարդարանական ավյալների բացակայությունը թույլ չի աալիս այն բացաարել վերը ըերված ծխակարգով⁷⁷: Այս երևույթը, կմալսքի դիրքը՝ կալված սեոից, եանդիպում է բազմաթիվ եուշարձաններում և ընդունված է որպես Կովկասի եամար խխա ընորոշ⁷⁸:

Կմալսքի ւիրքով, ուղեկցող նյութերի դասավորությամբ արտահայտված աջի և ձախի

71. Գ. Գամքրելաձե, Բ. Իվանով, *նշվ. աշխ.*, էջ 784:

72. Հ. Աճառյան, *Հայերեն արմատական բառարան*, 1, Երևան, 1971թ., էջ 142:

73. Հ. Աճառյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 113:

74. Գ. Ջահուկյան, *Հայոց լեզվի պատմություն*, Երևան, 1987թ., էջ 747:

75. Ստ. Լիսիցյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 202:

76. *Հավանում բերված մարդարանական սվյալները՝ Ա. Խուդավերդյանի*

77. Ժ. Խաչատրյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 28:

78. Ե. Կրուշոյ, *Древняя история Северного Кавказа*, Москва, 1960г., стр. 244,

Ն. Կյուրաձե, *Давварский могильник*, Тбилиси, 1976г., стр. 43.

հակադրությունը Շիրակի անտիկ դամբարանադաշտերում եսասատուն ծես է: Այն բուն ենդեվոտական արմատներից ծնված աշխարհի ընկալման /լրալի և վաաի, չարի և բարու/ իմաստակիրն է և դրսևորվում է թաղման ծիսակարգում տեղական տոանձնաեսատույ գծեր ստացած սովորույթներով:

Սակայն որպեսզի մատանին ձախ ձևոքին կրելու ծիսակարգը Շիրակի անտիկ դամբարանադաշտերում ամբողջական և ավարտուն ներկայացվի, փորձենք պարզել, թե ոքն է նկատվում երկու շեղումների /Բենիամինի թիվ 141 և թիվ 185 դամբարաններ /պատճառը:

Բենիամինի թիվ 209 դամբարանում ոսկեգոծ բրոնզից երկու ապարանջան գտնվել են գանգի միջից: Թիվ 183 դամբարանում ի բիվս մյուս ապարանջանների, որ եղել են ձեռքերին, գտնվել է նաև ոսկեգոծ բրոնզից մի ապարանջան, ոչր դրված էր ծնոաին: Կաթում ենք, որ այն նախապես դրված է եղել բերանին, ապա սաեսել է ցած: Իսկ Բենիամինի թիվ 213 դամբարանի դանգի միջից գտնվել է ոսկեգոծ բրոնզից ձվածիր իր, /տախտ. 1, մկ. 13/ որը եավսնարար դրված է եղել եանգուցյալի բերանում: Երևույթը կապվում է ենլլենիսական ժամանակաշրջանում տարածված ծիսակարգի եես, երբ եանգուցյալի բերանի մեջ դրամ էին դնում որպես Խտրոնին տրվալ վարձ: Այն, որ ծիսակարգը կատարվել է նաև Շիրակում, եաոտատվում է նաև Բենիամինի դամբարանադաշտի սովերված մասում մարդո ոսկորների եես գտնված արծաթյա դրամով /Հրաեսաա 3-րդ, մ.թ.ա. 70-57թ.թ./: Ծիսակարգը եայտնե է Հայասաանի անտիկ այլ եուշարձաններում նույնպես⁷⁹: Արտաշատում գանված դրամներից ամենաիինը նույնպես Հրաեսաա 3-րդի դրամն է, ամենաուշը՝ Շապուե 1-ի / 240-271 թ.թ./: Սա խոսում է ծեսի գոյատևման ժամանակաեատվածի մասին⁸⁰: Շիրակավանի թիվ 4 դամբարանում եանգուցյալի բերանում գտնվել է ոսկու րարակ թիթեղ, որը ծեսի վերածևավորման օըինսակ է⁸¹: Բենիամինի դամբարանադաշտում բերանի մեջ դրամի փոխարեն /թիվ 185 մատանի, թիվ 209 ապարանջաններ, թիվ 183 ապարանջան/ Խաղոնին դրամի արժեքով ոսկեգոծ գարդեր մատուցելով՝ վարձը փոխեսատուցելը նույնպես ծեսի վերածևավորում սլիաի դիտել, որի եիմքում, եավանարար, մեր թվականության սկզբներից Հայաստանում դրամական շրջանաոության անկումը և դրամի պակասն են:

Պաեսպանվել է ծեսը, պաեսպանվել է բովանդակությունը, փոխվել է միայն որպես վարձ արվող իրր:Եվ այաեսողից եեսևում է, որ մատանիները ձախ ձևոքին կրելու ծիսակարգը, բերված մի քանի շեղումներով եանդերձ, չի դադարում Շիրակի անտիկ դամբարանադաշտերի եամար եաստատուն լինելուց:

Այսալիտով, ինչպես ցույց է տալիս Շիրակի անտիկ դամբարաններից եայտնարերված գարդերի մի մասի՝ ականջօղերի ե մատանիների քննությունը, րաղման ծիսակարգում այս գարդերն ունեն յուրաեսատույ դեր, ծաոայում են աջի և ձախի եակադրությամբ արտաեսայված կոնկրես գաղալիարի. դա րարու եադթանտկի, րարին պաեսպանելու դերն է, որ այս ու եավանարար նաև այն աշխարեում նույն արժեքն ու իմաստն ունի:

79.Б. Аракелян, Арташат I, 1962г., стр. 36, с. Խաշարյան, նշվ. աշխ., էջ 92:

80. с. Խաշարյան, նույն տեղում:

81.Ф. Тер-Мартirosов, Две находки из античного Ширакавана, «Հին Հայասաանի ոսկին» եանրապեսական գիասական նստաշրջանի զեկուցումների թեզիսներ, Երևան, 1997թ., էջ 33:

**РИТУАЛЬНАЯ РОЛЬ КОЛЕЦ И СЕРЬГЕЙ В
ПОГРЕБАЛЬНОМ ОБРЯДЕ АНТИЧНОГО ШИРАКА***Резюме*

Л. Еганян

В статье на основании анализа погребального обряда в античном Шираке рассматриваются закономерности, связанные с находками колец, перстней и серьгей. Статистика местонахождения этих украшений в погребениях в сопоставлении с антропологическим материалом приводят к выводу, что за исключением двух случаев, в античное время в Шираке женщины кольца носили только на левой руке, а мужчины только одну серьгу на правом ухе. Сопоставляя сообщения древнеармянских источников, археологический, нумизматический, лингвистический и этнографический материалы, ритуальную роль формы ношения этих украшений автор связывает с мифологическими представлениями о противоположности правого-левого, добра-зла, мужчины-женщины.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄ ՀԱՄԱՎՈՐՆԵՐ

1. *АО* - Археологические открытия в СССР
2. *МКА* - Материальная культура Азербайджана
3. *МИА* - Материалы и исследования по археологии СССР
4. *ИАК* - Известия Археологической комиссии
5. *ИАН* - Известия академии наук Аз.ССР
6. *СА* - Советская археология